

İÇSEL TASARRUFLAR ve ULUSLARARASI EKONOMİK ENTEGRASYONLAR (1)

Dr. Cafer UNAY

Uluslararası ekonomik entegrasyonlar içsel tasarruflar, dışsal tasarruflar yaratarak ve dengesiz büyüme modeline geçmeyi sağlıyarak istihsal yapısının daha verimli olmasına yardım ederler (2). Uluslararası entegrasyonlar konumuz olan içsel tasarruflar nedeniyle milli prodüktiviteyi arttırabildikleri ölçüde ekonomik kalkınmaya katkıda bulunurlar. A. E. T. na namzet üye olarak katılmamız şüphesiz Türk ekonomisinin ortalama verimliliği üzerinde içsel tasarruflar yolu ile tesirde bulunabilecektir. Bu bakımdan bu yazımızda evvelâ içsel tasarruflar veya firma avantajları kavramı üzerinde duracak sonrada doğabilecek bu avantajları sınırlıyan faktörleri genel olarak ve bilhassa A.E.T. na katılmamız halinde inceliyeceğiz.

1. — İçsel tasarruflar

İçsel tasarruflar deyimi (économies internes, internal economies) firmaların istihsal hacmiyle oranlı olarak artan randımanların-

- (1) Bu yazımın hazırlanmasında çok kıymetli yapıcı tenkitlerini esirgemi-yen arkadaşım Hasan Aşkan'a teşekkürü bir borç bilirim.
- (2) Bakınız: B. Balassa: The Theory of economic integration, London 1969 M. Byé: Unions douanières et données nationales, Ec. App. 1950 no. 1 P. Aydalot: Note sur les économies externes et quelques notions con-nexes. Rev'd'éc. Pol. 1965. M. Plamant: Concept et usage des «économies externes» Rev, d'éc. Pol. 1965. E. Manisalıoğlu: Dışsal ekonomiler ve ekonomik gelişme İstanbul 1969. T. Scitovsky: Croissance balancée et non balancée. Ec. Appl. 1959, Two Concepts of External Economies Journal of political Economy, Vol. LXXII, No. 2 (April 1954). Hirsch-man, A.O.: The Strategy of Economic Development, Yale University Press 1958.

dan meydana gelen avantajları izah etmek için kullanılmaktadır (3). «Gerçekten de firmaların istihsal hacımlarının artması «iç tasarruf» adı verilen masraf azaltıcı tesirlerin ortaya çıkmasına sebep olur» (4). Bir ekonomik birlik kuruluşundan evvel üyelerin kısmen ithal ettiği maddeleride kuruluşundan sonra istihsal edeceğinden, toplam dahili istihsalin yükselmesini öngörür. Bundan başka birliğin kurulması mevcut ticaretin hacminde bir genişlemeyi kolaylaştırır. Başka bir deyimle üyeler arasındaki ticaret hacmi dahada genişler (5). Bu şekilde birliğin kurulmasından evvel dışa yönelen talebin kuruluşundan sonra üye ülkelerin ekonomilerine dönmesiyle ve yeni ticaret imkânları doğması ile firmalar daha yüksek bir istihsal seviyesine yükselebilmektedirler. Bu şekilde firmalar artan talepten faydalanarak artan randımanlardan istifade edeceklerini söyleyebiliriz. «Hatta ortalama fiyat seviyesi üye devletlerde düşerse bu düşüş nisbetinde talebin yeniden artma olanağı belirecektir» (6).

İçsel tasarruflar kavramı ilk defa ciddi şekilde Alfred Marshall tarafından statik bir şekilde incelenmiştir. Ona göre firmaların maliyet eğrileri istihsal miktarı ile azalıyor ve istihsal miktarı azaldığında eski hale dönebiliyorlarsa maliyetteki bu gelişme avantajlı olarak kabul edilmişti. Başka bir deyimle firmanın istihsal miktarındaki bir artış maliyeti düşürecek ve sonra outputdaki bir azalış evvelki maliyet seviyesini sağlayacaktır. A. Marshall içsel tasarruflar tetkikinde çok ileri gitmeden, izah edilen şekilde doğan firma avantajlarını işçilerin ihtisaslaşmasına ve makinelerin daha ekonomik kullanılmalarına bağlıyordu.

Halbuki J. SCUMPETER'e göre firmaların maliyet eğrileri uzun dönem için çizildiğinde maliyetlerin düştüğü görülür. J. Scumpeter'e göre firma maliyetlerinin düşmesi istihsal faktörlerinin yeni bir kombinezonundan veya yeni bir istihsal fonksiyonunun tatbiki konmasından yani yenilik getiren faaliyetlerinden doğmaktadır.

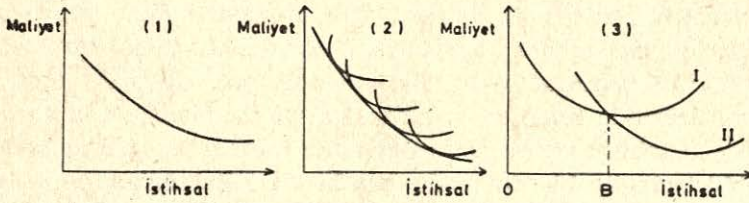
(3) M. Byé: Unions douanières et données nationales éc. App. 1950

(4) V. Savaş: İktisadi analiz, İstanbul 1970, s. 164

(5) Birliğin faydalı olması şartı şu şekilde formüle edilebilir : «Birliğin dahili ticaretinin artış kıymeti birlik dışındaki ülkelerin maruz kaldığı ithalat ve ihracat azalmasının iki katından fazla olmalıdır». Bkz. M. Byé: Relations économiques internationales, Paris 1965, s. 391.

(6) M. Byé: Unions douanières et données nationales.

Daha gerçekçi bir modelde, belli bir üretim için kullanılabilecek istihsal alternatifleri sınırlı olduğundan uluslararası ekonomik entegrasyon yolu ile pazarın genişlemesi firmalara yeni alternatifler kazandıracaktır (7). Genişlemiş bir pazarda dinamik bir müteşebbisin daha geniş bir faaliyet sahasında daha çok sayıda alternatif bulacağı muhakkaktır. Bu bakımdan günümüzde içsel tasarruflardan bahsedilince bu kavramın statik ve dinamik anlamı birlikte düşünülmelidir.

İlk şekilde görüldüğü gibi kısa devrede A. Marshall'ın anladığı manada içsel tasarruflar yani firmalardaki maliyetin düşmesi istihsal miktarına bağlı olarak doğmaktadır. Uzun vadede ise yeni istihsal fonksiyonlarına geçmekle işletmeler düşük maliyetlerden faydalanmaktadırlar. Fakat yeni istihsal fonksiyonuna geçebilmek için şekil 3 de görüldüğü gibi 1 nolu istihsal fonksiyonundan 2 nolu istihsal fonksiyonuna geçmek için asgari olarak OB kadar istihsal yapılması gerekmektedir.

Gelişme yolundaki ülkelerde milli pazarların genişliği kitle üretime sağladığı olanaklar bakımından önemlidirler. Milli gelirin zayıflığı toplam talebin düşük olmasını ve bu ise yatırım hacminin sınırlanması ile kendini göstermektedir (8).

(7) B. Balassa: The Theory of economic integration, London 1969, s. 121.

(8) Pazar genişliği deyimini kullandığımızda bundan anladığımız mana nüfus miktarı ile fert başına düşen gelirin oluşturduğu milli gelir seviyesidir. Ülkenin ekonomik büyüklüğü konusunda S. Kuznets nüfusu dikkate almasına mukabil, F. Perroux Dahili G.S. istihsalı dikkate almaktadır. Bakınız: Indépendance de la nation. Paris 1969, s. 27

Eğer ekonomik entegrasyonlar toplam talebi arttırarak yeni yatırımları teşvik ediyorsa, pazarın genişlemesi içsel tasarrufları arttırarak ekonominin ortalama verimliliğini yükseltecektir (9).

Büyük firmaların sağladıkları avantajlar sadece maliyetin ve fiyatların düşmesi şeklinde kendini göstermeyip diğer ülkelere karşı ekonomik bağımlılığında azaltmaktadırlar. Zira asrımızda modern tekniğin gelişimi sadece büyük ekonomilerin (espaces économiques) tam bir bağımsızlıktan istifade edebileceklerini göstermektedir (10).

Ekonomik entegrasyonlar dinamik müteşebbislere daha geniş bir pazara girme imkânı sağlayarak onların daha geniş bir ufka sahip olmalarına yardımcı olur. Fakat ekonomik entegrasyonlar mevcut pazar üzerinde rekabeti arttırarak asrın şartlarına adapte olamayan modern teknik ve ekonomik gelişme tarafından geride bırakılan müteşebbisleri güç bir durumda bırakır. Bu bakımdan yani rekabet yönünden Avrupalı müteşebbislerle Amerikalı müteşebbisler

- (9) Alain Gilpin : Dictionary of Economic Terms, Yazar içsel tasarrufları şu şekilde özetlemektedir : Bir firmanın ticaret işletmesinin veya bir sanayinin büyümesi neticesinde istihsal biriminin maliyetinde meydana gelen azalma yoluyla elde olunan kazancıdır. Bu şekilde büyük istihsal ameliyeleri aşağıdaki sebeplerden ötürü avantaj sağlamaktadırlar :
- a) **Toprak** : İstihsal hacminin arttırılması daha fazla ve bilhassa hacimle oranlı olarak işletme yeri kullanılmasını gerektirmez.
  - b) **İş gücü** : Bilgi ve maharetle ihtisaslaşma ile işçiler her zaman görevlerini daha etkili tarzda yaparlar.
  - c) **Kapital** : Mevcut ekip ihtisaslaşmış üniteleri fazla kapasite halinde değil tam kullanılmayı sağlarlar.
  - d) **Pazarlama** : Ünite başına düşen reklam masrafları daha düşük bir seviyeye iner.
  - e) **Satınalma** : Daha büyük hacimde ham madde satın alınacağından fiyatların düşürülmesi sağlanabilir.
  - f) **Finansman** : Büyük bir firma küçük bir firmadan daha kolay ve daha ucuz kapital temin edebilir.
  - g) **Araştırma** : Çoğalan masraflar daha büyük sayıdaki istihsal miktarıyla bölünerek birim başına isabet eden masraf düşürülür. Küçük firmalara nazaran azalan maliyetlerden istifade edebilecek çeşitli istihsal metodları farklı dönemlerde denenebilir. Firmalar daha yüksek kârları daha az risk ile elde edebilirler, bunu temin için faaliyetlerin ve istihsalin çeşitlendirilmesine başvururlar. Aynı şekilde yatay ve dikey entegrasyon hareketleri firma seviyesinde daha fazla istifade için düşünülebilir.
- (10) Rene Maury : l'integration Europeenne, Sirey 1958, s. 105

arasında çok derin ve açık farklar bulunmaktadır. «Avrupalı yoğaltıcı az ve kalitesiz mallar arasından seçme imkânına sahip olarak pahalıya satınalmaktadır, Avrupalı tüketici dinamik olamayan müteşebbisi finanse etmekte, bilmiyerek firmaların vasıfsız başlarını hatta vergi kaçakcısını, gümrükler sayesinde parazit olarak yaşayan gelişmeyi hor gören ve kendi istihsal metodları ile kendini avutanları cesaretlendirmektedir (11).»

Çağımızın en büyük entegrasyon hareketi olarak görülen A.E.T. nun kurulmasında ve geliştirilmesinde çok defa A.B.D. ekonomisiyle mukayeseye girildiği görülmektedir. «Amerikan iç pazarının çok büyük oluşu seri imalat yüzünden Amerikan yapısı alet ve makinelerin benzerlerinden çok daha ucuza gelmeleri, az gelişmiş ülkeleri bu alet ve makinaları almağa sevketmektedir» (12). Bu hususa ilk akla gelen A.B.D. indeki firmalar gelir seviyesi yüksek 193 milyon insanın meydana getirdiği bir pazardan istifade etmesine karşılık, avrupalı firmalar gelir seviyesi daha düşük ve miktarı 180 milyon olan bir tüketici kitlesinin oluşturduğu bir pazardan faydalanması olayıdır.

O halde içsel tasarrufları gerçekleştirme bakımından Amerikalı firmaların Avrupalı firmalardan daha çok şanslı olduğunu söyleyebiliriz. Bundan başka Amerikalı firmalar daha rekabetsizdirler. Halbuki Avrupalı müteşebbislerde rekabet tatbikatı daha pasif bir karakter taşır. Böylece rekabet derecesindeki düşüklük Avrupada müteşebbislerin birinin diğeri aleyhine genişlemesine çok defa mani olarak içsel tasarrufların doğmasını sınırlamaktadırlar. Aynı şekilde kültür örf ve adet ve dil farklılığı homojen bir yoğaltıcı kitlesinin meydana gelmesini önlemekte ve netice olarak kitle üretimi frenlemektedir.

Belirtilen hususlardan başka sosyal ve psikolojik kaynaşım A.B.D. inde A.E.T. devletlerinden daha ileri bulunmakta ve bu yollarda A.E.T. nun entegrasyon hareketi sınırlanmaktadır.

O halde herhangi bir kimse «A.B.D. zengindir, A.B.D. nin geniş bir serbest ticaret sahası var, sizde geniş bir ticaret sahasına sahip olunuz zengin olacaksınız» gibi ilkel bir fikre dayanan bir ar-

(11) Rene Maury : a.g.e. s. 130

(12) R. Nurkse : Az gelişmiş ülkelerde sermaye teşekkülü, İstanbul 1964, s. 65

gümanın geçerliliği ile ikna olmayacaktır (13). «Amerika'nın refah ve zenginliğini iç ticaret faaliyetlerinin serbest oluşuna bağlayanlar ve bunun diğer fakir ülkelerde de tatbikini tavsiye edenler, aslında ikinci planda kalması gereken bir unsur üzerinde gerektiğinden fazla durmaktan başka bir şey yapmamaktadırlar» (14). Avrupa ile A.B.D. arasında dil, öğrenim maharat ve perspektif birliği gibi farklar, bugün ülkeler halinde dağılmış milletlerin birleşmesi ile tamamen kaldırılması mümkün olmayıp ve milli hudutlar içersinde kalan gerçek farklardırlar (15). İçsel tasarruflar A.B.D. ekonomisinin büyük verimliliğinin sadece bir kısmını izah edebilmektedir. Buna tesir eden ferdi verimliliğin seviyesi, yüksek eğitim, çalışma ritmi, istihsalde kullanılan kapitalin derecesi ve herşeyin üzerinde A.B.D. lerinin müstesna tabii kaynakları gözönünde bulundurulmalıdır. (16). «Birkısmı kolaylıkla tarif edilebilecek çeşitli sebepler yüzünden Amerikan ekonomisi teşebbüsün insan kalitesi ve inisiyatifini tarafından kuvvetle desteklenmiştir. Aynı şartların her ülkede var olduğunu söyleyemeyiz» (17).

Netice olarak Avrupa entegrasyon hareketi Amerikada elde edilen neticeleri elde edebilir şeklinde bu hareketin lehine ileri sürülen husus çok iyimserlikle ifade edilen bir fikirdir. «Asıl önemli olan şey, Amerika'nın prodüktivite seviyesidir. Buda çok geniş ölçüde istihsal sahasında kullanılmakta olan sermaye tehzatının mükemmeliyetine dayanmaktadır. Amerikan pazarını yaratan ve kitle istihsal miktarını sağlayan asıl amil budur» (18).

Türkiye gibi bir tek ülkenin avantajları söz konusu olduğunda, «Üye ülkeler arasında mübadelenin tam serbestiye kavuşturulması küçük devletlere pazarlarını genişletmek ve büyük ekonomiler yaratmalarına müsaade etmektedir» (19). Türkiye dış ticaretinde bağlı ve ürünlerine açılan çok az sayıda pazar bulunduğundan alıcıların hakimiyetine çok defa boyun eğmektedir. Gümrüklerin kaldırılma-

(13) A.G.E. Robinson : Economick consequences of the size of nations, London 1960, s. xiii

(14) R. Nurkse: a.g.e. s. 31

(15) A.G.E. Robinson : a.g.e. s. xvi

(16) A.G.E. Robinson : a.g.e. s. xvi

(17) R. Nurkse : a.g.e. s. 26

(18) R. Nurkse : a.g.e. s. 31

(19) G. Marcy: Dans quelle mesure le commerce international permet-il à une petit nation..... C. de l'ISEA no. 113 mayıs 1961 s. 138

sından sonra eğer Türkiye eskisinden daha fazla dışarıya satış imkânı bulabilirse, pazarların genişletmek olanağına sahip olacak ve içsel tasarruflardan daha fazla istifade edecektir. Fakat serbest ticaret bölgesi içinde pazarlarının muhafazası için küçük devletlere ait firmalar en büyük devletlere ait olan firmaların maliyetine, bu pazarı bölge içinde genişletmek için ise daha ucuz fiata istihsalde bulunmak zorundadırlar (20).

Yukarıda izah ettiğimiz büyük çapta istihsalin sağlayabileceği avantajlar küçük devletler için ekonomik işbirliği lehine cazip bir argüman olabilirler (21). Bahsettiğimiz küçük ülkeler pazar bakımından yeterli sayılabilecek büyüklüğün altında bulduklarından bu argüman onlar için özel bir ehemmiyet kazanmaktadır.

Bununla beraber ekonomik entegrasyon halinde bile dış ticaretin dahili ticaretin tabi olduğu kanunlara bağlanacağı savunulamaz. Türkiyenin A.E.T. na entegrasyonu halinde ülkemizin içsel tasarruflardan sağlayabileceği avantajlar Avrupa ülkelerinden daha sınırlı olacaktır.

2. — İçsel tasarrufları sınırlayan faktörler.

Gümrük duvarlarının kaldırılması içsel tasarrufların geniş çapta doğması için yeterli değildir. Serbest rekabete dayanan geniş bir pazarda içsel tasarruflar nedeniyle istihsal maliyetlerinin düşmesi ve toplumun refahının artması için müteşebbislerin olduğu kadar tüketicilerinde bir dinamizm göstermesi gerekir. Genel olarak içsel tasarrufların doğması arz cephesine bağlı olduğu kadar talep cephesinde bağlı olduğu üzerinde iktisatçılar hemen hemen aynı fikirlere sahiptirler.

A. — Arz yönünden sınırlayıcı faktörler

Ekonomik entegrasyondan evvel ülkeler gümrük duvarları ile çevrili olduğundan ve sosyal münasebetleri sınırlı olduğundan sadece ticari sahada değil sosyal sahalarda da birliği kuran ülkelerin münasebetleri düşük bir seviyededir. Ekonomik entegrasyonun

(20) G. Marcy: a.g.e. s. 146

(21) A. Basile: Commerce extérieur et développement de la petite nation
Ec. App. 1970 s. 338

birde müsterek politikası olması gerektiğinden, birliğin kurulmasını müteakip daha kesif sosyal ve entellektüel temaslar ülkelerin kamu politikası, sosyal müesseseleri ve beşeri davranışları üzerinde etkili olur. A.E.T. ülkelerine bakıldığında mali sistemler, sosyal hizmetler, ticari ve sınaî adetler ülkelerdeki müteşebbis davranışları ve düşünceler arasında büyük farklar bulunduğu görülür.

Sosyal ve mali sistemdeki farkların giderilmeleri ile para ve konjonktür politikasının harmonizasyonunu entegrasyon öngörmektedir. Uzun vadede ekonomik entegrasyondan en iyi istifade edebilmek için sosyal adetlerin psikolojik davranışların en ticari ve sınaî metodların müteşebbislerce aynı şekilde kullanılmalari gerekmektedir. Entegrasyonun firmalara faydalı olması ancak bunların o zamana kadar bilmedikleri en başarılı metod ve müesseseleri tatbik etmeleri ile mümkün olur. En başarılı ticari ve sınaî metodların tatbikatı herhalde zamanla geçersiz metodların yerini alacaklar, en ihtirash kudretli ve müessir fikirlerin tatbikatı zamanla başarıya ulaşacak ve o zamana kadar tasasız olan rakiplerce kabul edileceklerdir (22).

Müteşebbisler ve işçilerinki başda olmak üzere istihsal faktörlerinin uluslararası dolaşımı en iyi metodların bütün birlik içinde yayılmasına yardım edebilir. Bu konuda birçok imkânların Avrupa devletleri için mevcut olmasına rağmen bu imkânlar milli hudutlardan başka ırk, dil, ve sosyal yapının farklılığı yüzünden sınırlanmaktadır.

Türkiyenin A.E.T. na entegrasyonu, başarılı istihsal metodlarının tatbikini sağlayıp ekonominin ortalama verimliliğini arttırabilir. Fakat «Çeşitli ülkelerin ekonomileri bu ülkeler müteşebbisleri aynı şartlar içinde bulunduğunda sıkı münasebetlere girişebilirler (23)» Gelişme yolundaki Türk ekonomisinin mevzu bahis gelişimi göstermesi iki faktöre bağlı kalacaktır. a) Türkiyenin sosyal ve ekonomik bünyesi, b) Sosyal ekonomik ve teknik münasebetlerin yoğunluğu.

Serbest rekabet nizamına dayanan geniş A.E.T. pazarından Türk ekonomisinin büyük pazarların avantajlarından istifade edebilmesi ve müessir istihsal metodlarını tatbiki sınırlıdır. Zira asrımız

(22) T. Scitovsky: Economic integration and Western European integration London 1962 s. 23

(23) R. Aron: l'Unification économique de l'Europe (Kol. eser) s. 21

daki müteşebbis tipi en azından diğer ekonomilerin faaliyetleri sahasında meydana gelen yenilikleri bilen ve tatbik eden bir müteşebbisdir.

Büyük bir pazardan yararlanacak müteşebbis yaratıcı ve yenilik getirici olmalıdır. J. Scumpeter ekonomik gelişmeyi dinamik iş adamlarının inisiyatiflerine bağlamakta ve onlara müteşebbis ismini vermektedir. Bu manada (24) müteşebbis düşünülünce Türk iş adamları statik bir müteşebbisi tipini daha iyi canlandırmaktadır. En dinamik müteşebbis eşit olamamakta ve kendisini Avrupa piyasasının icaplarına uymakla tatmin etmektedir. O halde Türk ekonomisi ve geniş ölçüde Türk sanayii, bizzat kendisi genel olarak ileri teknikle mücehhez Amerikan endüstrisi tarafından etkilenen A.E.T. devletlerinin sanayisinin gelişimi tarafından tesir altına alınabilecektir.

Genel olarak ve Türkiyenin A.E.T. una integrasyonu mevzu bahis olduğunda içsel tasarrufların gerçekleşmesinde arz yönünden yani istihsal yönünden ortaya çıkabilecek sınırlayıcı engelleri aşağıdaki şekilde tayin etmek mümkündür.

a. — Ziraat sektörünün özelliği

«Türkiyede net zirai gelir G.S.M.H. nın % 37 sini teşkil ettiğinden ve 1966 yılında aktif nüfusun % 75 bu sektörde çalışmakta bulunduğundan ve ihracatın % 85 ine yakın kısmını bu sektör oluşturduğundan» (25), bugünkü hali ile Türk ekonomisi bir ziraat ekonomisi olduğu açıktır. Ekonominin genel gelişimi dikkate alındığında Türk ekonomisinin daha uzun yıllar bir ziraat ekonomisi karakterini taşıyacağı meydandadır. Türk ekonomisinin bu yapısal özelliği içsel tasarrufların doğmasını A.E.T. undan daha düşük bir seviyede tutmaktadır. Türk ziraatinin bu durumu aşağıdaki sebeplerden ileri gelmektedir. a — Büyük firma avantajları ziraatten çok sınıai firmalar için mevzubahis olmaktadır. «Bilhassa zirai gelişimin her ülkede konsantrasyon hareketinin dışında kaldığı müşahade edil-

(24) J. Scumpeter'e göre dinamik müteşebbisin girişimleri şunlardır:

- a. — Yeni bir mal imali, b. — Yeni bir istihsal metodunun getirilmesi,
- c. — Yeni bir pazarın açılması, d. — Yeni bir ham maddenin bulunması,
- e. — Yeni bir organizasyonun yaratılması

(25) Le développement de l'agriculture en Europe Méridionale O.C.D.E. 1969

mektedir» (26). b — Bu sektörde düşük bulunan verimliliği makina ve suni gübre kullanarak kısa vadede yükseltmek zordur.c — Uzun vadede bile genel iklim ve coğrafi engeller yüzünden teknik gelişmenin bu sektörde tatbikatı yavaş ilerlemekte ve makineleşme seviyesi A.E.T. unkiine erişmede güçlük çekmektedir. d — Avrupa pazarının dışa karşı himaye edilmesi dahi Türk ziraat sektörünün hızlı gelişmesini sağlayamayacaktır. Çünkü Avrupa devletlerini Türkiyeden ayıran uzun mesafe kıymeti düşük hacımlı mahsüller için yüksek nakliye masraflarını gerektirdiğinden bu masraflar birçok zirai mahsuller için devamlı engel olarak kalacaktır.

Türk ekonomisinin bu yapısal özelliği içsel tasarruflardan istifade imkânını A.E.T. ülkelerine nazaran çok daha düşük kılmaktadır.

b. — Bölgesel pazarların varlığı

Bazı maddelerin pazarlanma imkânları sınırlı bulunduğundan, pazarın genişlemesi bu faaliyet kollarında firmaları kitle üretime teşvik rolünü oynayamazlar. Bu yüzden bu pazarların coğrafi hudutları nakil masraflarınca tayin olunduğundan gümrüklerin kaldırılması ehemmiyetsiz kalır. «Belli bir bölgenin müşterilerine hizmet etmeden doğacak avantaj iki meblağın dikkate alınmasına bağlıdır: Önce nakliye giderleri ve sonra eğer varsa gümrük vergileri» (27). Bazı hallerde bir bölgenin firmalarının ülkenin diğer bölgelerine satış yapmakta menfaatleri olmayabilir. Bundan ötürü ekonomik entegrasyona rağmen milli veya bölgesel pazarların yanyana getirilmesi (juxtaposition) bahis konusudur. Çimento sanayii, suni gübre sanayii, kömür, mobilya, ve yapı malzemesi sanayii pahalı nakliye masraflarını gerekli kıldıklarından bölgesel ve milli pazarların ötesinde pek genişliyemezler.

Aynı şekilde hizmet ve fizikî olarak nakil imkânı olmayan mallar yukarda belirtilen faaliyet kolları gibi devletlerin dışa karşı açılmaları, dış pazarlara yönelmeleri yönünden belli bir dereceye kadar himaye edilmişlerdir.

(26) L. Brocard: Principes d'économie nationale et internationale Sirey 1929 s. 72

(27) S. Wickham: l'Espace industriel Europeen, Paris 1969 s. 42

Bu belirtilen faaliyet kollarında nakil masraflarının tesirini gidermek veya azaltmak için genişliyen pazarda fiatların coğrafi olarak farklılaştırılması politikası özellikle dumping büyük firmaların politikaları içinde yer aldığı düşünülebilir. Üretim biriminin firmadan hareket fiatı değil fakat rekabette dengeyi tesis edecek pazarda teslim fiatı dikkate alınacağından, firmaların böyle bir politikanın tatbikine lüzum olup olmadığını tayin için iki unsuru gözden uzak tutmazlar : a — Firmanın atıl duran istihsal kapasitesi, b — Birim maliyetindeki sabit masraflar düşünülmeden tesbit edilecek marjinal maliyet. Başka bir deyimle büyük firmalarda atıl kapasite olduğu zaman bundan istifade için yeni pazarları elde etmek için maliyetinde altında satış yapmaları mümkündür. Fakat yüksek nakliye masrafları fiatların coğrafi farklılaştırılmasına kısmen engel olabilir.

A.E.T. una nazaran Türkiye'nin coğrafi durumunun dikkate alınması nakliye vasıtalarının gelişmesine rağmen bazı sanayi sektörleri için ekonomik entegrasyon değil sadece üye ülkelerin bu pazarlarının yanyana getirilmesi söz konusudur. Aynı şekilde firmaların büyüklüğüne tesir edecek fiatların coğrafi farklılaştırılması politikasında birbirine uzak düşen ülkelerde daha çabuk tesirsiz hale gelir. Çünkü yukarıda belirtildiği gibi bir yandan Türkiye gibi istihsalın daha ziyade entansif emekle elde edildiği ülkelerde boş kapasite olmamakta ve yüksek nakliyat masrafları öte yandan böyle bir politikanın cazibesini iyice azaltmaktadır.

c. — Diğer engeller

Yukarıda içsel tasarrufları izah ederken artan randımanlar halinde istihsalın miktarı ile birim maliyeti arasındaki münasebeti belirtmiştik. Fakat istihsal miktarı belli bir noktaya vardığında o zamana kadar azalan maliyet yükselmeğe başlar. Böylece her sanayi kolunda en düşük maliyeti sağlayan optimal bir büyüklük vardır,

Gümrüklerin kaldırılmasından sonra satış imkânlarının genişlemesiyle, «O zamana kadar dışa açılmamış sanayilerde ve nakil masraflarının çok küçük bir himaye sağladığı faaliyet kollarında firmaların büyümeleri daha hissedilir olacaktır» (28). Entegrasyon-

(28) S. Wickham: a.g.e. s. 91

la doğan işletmelerin bu büyüme yarışı optimal büyüklüğe erişmekle duracaktır.

Burada işaret edilecek diğer bir husus kitle istihsalin avantajları sanayiden sanayiye farklılaşmaktadır. Araştırmalar konfeksiyon, lastik sanayi, elektrik sanayiinde optimal büyüklüklere çabuk ulaşıldığını ve demir kâğıt sanayileri için ise optimal büyüklüklerin yüksek olduğunu göstermektedir (29). A.E.T. unda «on yıldan beri sanayilerin ve yeni yeni kurulan firmaların maksimum kapasiteleri süratle ve hemen hemen her branşda devamlı olarak yükselmiştir» (30). Bu yüzden bu pazarlarda önceden himaye edilen ve dışa dönük olmıyan eski sanayiler faaliyetlerine devam için güçlüklerle karşılaşmaktadırlar.

Türkiyede yakın yıllara kadar yiyecek ve dokuma sanayii toplam sanayi istihsalin % 50 sini oluşturmaktaydı. Dokuma ve yiyecek sanayii gibi geleneksel sanayi kollarında işletmelerin büyüklüğü arttığında sabit ve değişen masraflardan oluşan birim maliyetini belirten büyüklük koefisiyanı yakın zamana kadar bire eşit bulunuyordu (sabit randıman hali) (31). Türk sanayiinin bu yapısal özelliği içsel tasarruflardan istifadesini o halde sınırlı tutmaktadır.

Buraya kadar temas ettiğimiz optimal büyüklük, teknik gelişme ile ekseri hallerde genişlemektedir. Hammadde, pazara yakınlık ve nakliye şekliyle kuruluş yerinin tayin ettiği optimal büyüklüğü o halde sabit olarak kabul edemeyeceğiz (32).

İçsel tasarrufları sınırlıyan bu faktörlerden başka geniş bir pazar da büyük firmaların doğmasının kredi piyasasının imkânları ile de şartlandığını gözden uzak tutamayız. Her sektör veya her üye devlet müteşebbisleri kendi yatırımları için belli bir tasarrufa ihtiyaçları olacaktır. Bu sebepten ötürü içsel tasarrufların geniş bir şekilde yaratılma imkânları söz konusu olduğunda sermaye piyasasının imkânlarını gözden uzak tutmak imkânsızdır. Bu ileri sürülen fikir belli ölçüler içersinde geçerlidir. Zira ancak çok küçük sayıda ülke uluslararası büyük mali güce sahip firmaların statüsüne ulaşabilmiştir (33).

(29) M. Byé: Relations économiques internationales, Paris 1965 s. 397

(30) S. Wickham : a.g.e. s. 92

(31) S. Wickham : a.g.e. s. 390

(32) M. Byé : a.g.e. s. 397

(33) M. Byé : a.g.e. s. 398

Sanayide sermaye piyasasının rolü çok ehemmiyetlidir. Dünyadaki büyük şirketlere bakılırsa en büyük 100 şirketten 70 nin Amerikalılara ait olduğu görülür. Amerikalılara ait olmayan en büyük 100 firmaya gelince bunların 31 i İngilizlere 19 u Federal Almanya ve 15 i de Fransa aittir.

Birçok sanayi kollarında optimal firma büyüklüğü, Fransa ve Batı Almanya gibi büyük devletlerin pazarları sayesinde elde olunabilir. Bu husus gümrük birliklerine karşı ileri sürülen bir delili teşkil etmektedir. Böyle hallerde yani ülkenin pazar genişliği optimal firma büyüklüğünü sağladığı hallerde pazarın entegrasyon yolu ile daha da genişlemiş firmalara faydalı olamamakta ve içsel tasarrufların doğmasına tesir etmemektedir. Fakat Türkiye için durum söz konusu olunca bir yandan Türkiyenin pazar genişliği küçük diğer yandan optimal firma büyüklüğünün zamanla büyüdüğü dikkate alınınca böyle bir fikrin geçer olamayacağı kolayca görülür.

A.E.T. içersinde zamanla hemen hemen bütün sanayi kollarında firma ölçeğinin büyüdüğü görülmüştür. Demir, kimya ve otomobil sanayilerindeki büyük firmaların kuruluşu işletme büyüklüğüne bağlı avantajları açıkça göstermektedir.

Büyük bir pazarda faaliyette bulunan firmalar için sayılan bütün bu olanaklar ancak dinamik ve büyük değişiklikler yapmağa gücü yeten müteşebbislerce kullanılabilir. Yalnız Türkiyede değil Avrupada bile sanayi büyük çapta istihsalin avantajları henüz yeteri kadar anlaşılmadığı zamanlarda küçük firmalar halinde kurulmuş ve bu husus bir yatırım geleneği haline gelmiştir. Aynı şekilde firmaların büyük faaliyetlere girmek istemeleri ve bağımsız kalmak arzuları onların optimal altı büyüklüklerde çalışmalarını teşvik etmektedir.» Ayrıca rakipler arasındaki şahsi münasebetler ve dayanışma hisleri büyük olduğundan bunlardan herbiri diğerinin aleyhine gelişmekten çekinmektedir» (34). T. Scitovsky'e göre işsizliğin geçmişde ciddi bir problem olduğu ve patronla işçiler arasında hâlâ patriarkal münasebetlerin bulunduğu ülkelerde, iş adamları ekseri hallerde rakiplerinin işçilerini işsiz bırakmanın aleyhinde bir tutum içindedirler.

Bir yandan Avrupa pazarlarındaki rekabet derecesi A.B.D. le-rinkinden daha düşük olduğu ve öbür yandan da dış pazar imkân-

(34) T. SCITOVSKY : a.g.e. s. 26

larının muğlak ve homojen olmadığı düşünülürse kitle istihsal için kuvvetli bir talebe sahip olmanın güçlüğü A.E.T. içinde daha kolay farkedilir. Belirttiğimiz bu hususlardan başka T. Scitovsky'e göre kâr nisbetlerinin yüksek tutulması politikası yüksek maliyetlerin sebepleri arasında bulunmakta ve bir çeşit kısır döngü yani fasit daire yaratmaktadır (35).

d. — Az gelişmiş ülkelerin özel durumu

Türkiye'nin A.E.T. na tam entegrasyonu halinde bile kitle üretimin avantajları sınırlı kalmak eğilimini gösterecektir. Sermaye piyasasının imkânları, gelenekler müteşebbis stratejisi gibi Avrupa'da kitle üretimi ve dolayısıyla içsel tasarrufları kısıtlayan faktörler Türkiye içinde söz konusudur. Üstelik Türkiye'de gelenekler daha kuvvetli rekabet yerini küçük firmalar arasında antlaşmalara bıraktığından sınırlayıcı faktörler dahada kuvvetli olacaktır.

Gelişme halindeki bütün ülkelerde olduğu gibi Türkiye'de de milli tasarruf sanayi kapitalizmden çok ticari kapitalizm tarafından emilmektedir. Fiatlardaki büyük dalgalanmalar sınav sahadaki girişimlerin cesaretini kırmaktadır. «Yüksek riskli ve aşırı kârlı ticaret imkânları ve spekülasyon cesaretli gençleri çekmekte olduğundan, sağlam bir sanayi gelişmenin hedef olarak alacağı düşük kârlı çalışma perspektifi cazibesinden çok kaybetmektedir» (36). Bu şartlarda güçlükle toplanan tasarrufun ticaretten sanayiye yönelmesi güç olduğundan gümrüklerin kaldırılmasını müteakip Avrupa pazarına güvenerek müteşebbis sınıfın ticaretten kitle istihsal temin edecek büyük sanayi yatırımlarına kaymasını beklemek büyük ve çok büyük iyimserlik olacaktır.

Emek ve kapital gibi istihsal faktörlerinin üretimde kombinezonu söz konusu olduğunda, bu faktörlerin kullanılışı gelişmiş ülkelerle gelişmekte olan ülkeler arasında farklı bulunmaktadır. Bir taraftan işsizlik ve diğer taraftan tasarruf yetersizliği «yatırımların

(35) T. SCITOVSKY : a.g.e. s. 27 - 28. Yazar marjinal kârların yüksek tutulması politikasını aşağıdaki sebeplerle izah etmektedir. a.) Kitle istihsalın avantajlarının tanınmasından evvelki zamanlardan kalan kâr politikasıyla ilgili adet ve gelenekler. b.) Küçük pazarların kontrolünün kolaylığı. c.) Çoğu üreticiler kitle istihsalın kaliteden fedakârlığı gerektirdiğine inanmakta ve bu yüzden kitle istihsale karşı çıkmaktadırlar.

(36) G. MYRDAL: Une économie internationale, Paris 1958 s. 345

az gelişmiş ülkelerde kapital nisbeti zayıf proje şekli altında gerçekleşmek zorunda olduklarını» (37) göstermektedir.

Gelişmekte olan ülkelerde istisnai hallerden başka kapitalin emeğin yerine ikame edildiği genel olarak görülmez. Bu ülkelerde istihlal genel olarak emek faktörünün kapitalin yerine kullanılması ile elde edilir. Buna mukabil genel olarak içsel tasarrufların doğmasını sağlayan büyük ekonomilerin avantajları «kapitalin emeğin yerine kullanılması ile elde edilen istihsalde kendini gösterir» (38).

Türkiye yönünden problem ele alındığında ülkemizde işletmeler genel olarak küçük bulunmaktadır (39).

Yapısal farklar gelişmekte olan ülkelerin daha ziyade istihsallerinde emeğe yer veren metodlara başvurmasına mukabil gelişmiş ülkeler istihsallerini elde etmek için daha ziyade kapitalin entansif kullanılmasını tercih etmektedirler. Bu husus istihsal faktörlerinin tek oranda kullanılması prensibini bozmakda ve geri kalmış ülkeleri küçük firmalar halinde çalışmaya zorlamaktadırlar. Küçük firmalar ise içsel tasarruflardan yeteri kadar istifade edememektedirler.

A.E.T. undaki firmalara kapitalin fiatı düşük olduğundan yüksek nisbette kapital ihtiva eden üretim metodlarına başvurmaktadır. Türkiyede bir taraftan işsizlik ve diğer yanda kapitalin fiatı yüksek olduğundan düşük kapital oranı ihtiva eden üretim metodlarını tercih ederler. Fakat A.E.T. ile olan ortaklığımızda uzun vade göz önüne alınınca, biryandan Türk işçilerinin A.E.T. una doğru akımı ile Türkiyedeki işsizlik azalacak ve diğer taraftan dış finansman kaynaklarının beslediği iç finansman imkânları yatırımların daha büyük firmalar şeklinde gerçekleştirilmesine yardım edeceği düşünülebilir. Böylece ortaklık uzun vadede yatırımlar yönünden içsel tasarrufların gerçekleştirilmesine yardımcı olabilir.

B. — Talep yönünden gerekli şartlar :

Müteşebbisler genişlemiş bir pazarın ihtiyaçlarına cevap verebilecek yetenekde olsalar bile, kitle üretime geçmek için taleple ilgili

(37) E. GANNAGE: l'Economie du développement, Paris 1962 s. 311

(38) S. WICKHAM: a.g.e. s. 90

(39) Bkz. Halük Cillov, Türkiye ekonomisi s. 301, Gülten Kazgan: Ortak pazar ve Türkiye s. 164

tahminleride dikkate alacaklardır. Tetkikimizin bu noktasına kadar kitle üretimi tahrik ve içsel tasarrufları elde etmek için motör rolünü yapan bir yoğaltıcı kitlesinin varlığını kabul ettik. Fakat gümrüklerin kaldırılması büyük bir yoğaltıcı kitlesi meydana getirir mi? Diğer bir ifade ile entegrasyon hareketi ile doğabilecek pazarın genişliği talep yönünden sınırlı değil midir? Ekonomik entegrasyondan sonra belli bir sanayi koluna daha açık bir ifade ile belli bir firmaya yönelebilecek talep, talebin standardizasyonu, ülkelerin sosyal ve psikolojik davranışları ve yaklaşımları ile pazarın organizasyon imkânları ile sınırlanmaktadır.

a. — Talebin standardizasyonu

Türkiyenin A.E.T. una entegrasyonu halinde Türk milletinin hayat seviyesi ve hayat tarzı (genre de vie, way of life) ile Avrupa pazarının genişliğine tesir eder. Toplam talep homojen ve kuvvetli ise pazar daha fazla genişliyecek ve kitle üretimde daha fazla teşvik edilecektir.

Büyük firmalar sadece zengin değil aynı zamanda biçimlenmiş bir yoğaltıcı kitlesine ihtiyaçları vardır. «Herhangi bir mahsül için pazarın genişliği o mahsulü satın alanların zenginliğine tabi olduğu muhakkaktır. Aynı şekilde talebin standardizasyonunun derecesi ehemmiyet arzeder. A.B.D. inde emeğin yüksek verimliliğini izah etmek için ileri sürülen sebeplerden biride halkın standartlaşmış üretim mallarını almağa karşı olan temayülleri» (40).

Tek bir ülkede bile talebin kitle üretim üzerinde tesiri araştırılırken gelirlerin coğrafi dağılımı göz önünde bulundurulmalıdır. Aynı şekilde yoğaltıcı harcamalarının birbirlerine benzerliği ve bölgeler arasındaki harcama dağılımı kitle üretimi etkiler. Problemin bu yönü incelenirken birbirlerine nazaran benzerlik arzeden ünitelerden oluşan A.E.T. üyeleri homojen bir kitle bir bütün teşkil ederler.

Buna mukabil Türkiye bu homojen bütüne bir istisna yaratmaktadır. A.E.T. üyelerinin ve Türkiye'nin toplam talep yapısının mukayesesi özel yoğaltım masraflarının karşılaştırılmaları ile yapılabilir. A.E.T. bile büyük masraf dilimleri bir ülkeden diğerine de-

(40) W. A. LEVIS: La théorie de la croissance économique - Payot 1968 s. 783

(41) P. MAILLET: l'Economie de la Communauté Européenne, Sirey 1968 s. 173

ğiştiği müşahade edilmektedir. Aynı şekilde bu masraf dilimlerinde gelişmelerde bir ülkeden diğerine farklılıklar arz etmektedir (41). 1955-1965 dönemi için A.E.T. undaki özel yoğaltım masraflarının dağılımı aşağıda belirtilecek gelişimi göstermektedir (42) : a. — Nakliyat, muhaberat, yakalacak ve şahsi ihtimam ve tedavi masrafları açık olarak ortalama masraf artışının üzerinde artmaktadır b — Eğitim, eğlence, mobilya ve lojman giderleri ortalama masrafların artışından biraz daha süratle artmaktadır. c. — Giyim ve kira masrafları toplam masraf artışından daha yavaş yükselmektedir. d — Nihayet içkide dahil olmak üzere yiyecek masraflarındaki artış toplam masraf artışının açık olarak altında bulunmaktadır.

Her ülkenin rakamları ayrı ayrı incelenirse hangi masraf nevi-leri için bütün ortaklıkta müşterek davranışlardan bahsedilebileceği tesbit olunabilir. Böyle bir tetkik hangi masraf nevi-leri için genel gelişmeden sapmalar yapıldığını gösterir.

Hayat seviyesindeki eşitsizlikler; iklim ve arazi gibi yakacak sıhhat ve ihtimam nakliyat ve muhaberat masraflarına tesir eden devamlı unsurlar, gelenek ve alışkanlıklarla ekonomik ve sosyal politikadaki değişiklikler masrafların dağılımını ülkeler arasında farklılaştırmaktadır. Bu sebepten ötürü bugün için A.E.T. unda bile belli masraf dilimleri için ortaklığa özgü yoğaltıcı davranışlarından bahsetmek mümkün olmamaktadır.

Kitle üretimi sağlamak ve içsel tasarruflardan daha fazla istifade etmek için faydalı kabul edilen benzer bir hayat tarzı (gende de vie) zamanla A.E.T. ülkelerinde elde edilebilir. Gelir seviyesindeki yükselmeler bütün ülkelerde fertlerin zevk ve tercihlerinde değişiklikler yapması düşünülebilir. Özel araba, buz dolabı, çamaşır makinesi, televizyon, gibi birçok maddeler için gelişimler A.E.T. ülkelerinde genel hayat tarzlarının yaklaşmasını kolaylaştırmaktadırlar. Masrafların dağılımı üzerinde tesirde bulunan tali faktörler dikkate alınmazsa, A.E.T. entegrasyon hareketi ilerledikçe müşterek bir hayat tarzı ve homojen bir toplam talep görmek zamanla mümkün olacaktır.

Aynı şekilde hayat seviyesindeki yaklaşımlar ve ekonomik ve sosyal politikaların harmonizasyonu ülkelerin gelenek ve adetleri üzerinde tesirde bulunacağından üretimin standardizasyonu kolaylaşacaktır.

(42) P. MAILLET: a.g.e. s. 189

Özel yoğaltım masraflarının dağılımı yönünden Türkiye'ye gelince bütün ülkeyi kapsıyan istatistiklere sahip olmadığımızdan, Ankara, İstanbul, İzmir ve Erzurum illerinde yapılan araştırmalardan elde edilen neticelerle yetineceğiz (43).

Türkiye'nin gelişmiş bir şehri olarak İstanbul ve vasat bir şehri olarak da Erzurum alındığında köyler dikkate alınmasa bile görülen şudurki : Yoğaltım masraflarının dağılımı ile izah olunan hayat tarzı (genre de vie) A.E.T. ile Türkiye arasında açık şekilde değişmektedir. Bu nedenle Türkiye A.E.T. nun ne hayat seviyesine ne de davranış tipine sahiptir.

Türkiyedeki alçak hayat seviyesi yoğaltım masraflarının yarısının yiyecek ve giyecek masraflarına tahsisi şeklinde belirmektedir. Yoğaltım masraflarının dağılımı Türkiye ile A.E.T. arasında çok farklı olduğundan ve bu farkın uzun vadede bile giderilmesi çok güç olduğundan, gümrük duvarlarının kaldırılması ve ekonomik ve sosyal politikalarındaki yaklaşma ile aynı hayat tarzına varılacağını düşünmek iyimserlik olacaktır.

Yoğaltım masraflarının dağılımı (44)

Masraf grubu :	A.E.T. (1958)	İstanbul	Erzurum
1 — Yiyecek masrafları	38,50	38,31	43,—
2 — Giyecek masrafları	11,—	12,45	13,20
3 — Lojman	7,—	19,66	14,71
4 — Möble ve ekipman	10,50	6,22	6,70
5 — Sıhhi masraflar	6,50	4,6	2,93
6 — Nakliyat masrafları	9,50	5,3	2,44
7 — Eğitim ve boş zaman mas.	6,50	4,8	5,97
8 — Yakacak ve aydınlatma	5,—	—	—
9 — Diğer masraflar	5,50	9,38	10,96
T o p l a m	100,—	100,—	100,—

(43) Results of Survey cunsomer expenditures in İstanbul, State Institute of Statistics. Turkey.

(44) P. MAILLET: a.g.e. ve Results of survey of cunsomer expenditures in İstanbul, State Institute of Statistics - Turkey s. 20

Genel olarak açıklamaya çalıştığımız hayat tarzı her ülke için meslek grupları ve sosyal sınıflar yönünden derinleştirilebilir. A.E.T. daki bir ülkenin sosyal sınıfları arasındaki genel yoğaltım farklılığı aynı sosyal sınıf için ülkeler arasındaki farkdan daha büyüktür. Ortak pazar içersinde çeşitli sosyal sınıflar arasındaki farklar Fransa ve Belçikada yüksek buna mukabil B. Almanyada, Hollandada ve Luxembour'da ise daha zayıftır (45).

«Aynı şekilde sınıf yapısında ehemmiyet arz etmektedir, gelişmiş orta sınıfa sahip ülkeler aynı zenginlikde fakat sadece zengin ve fakir diye iki sınıfa sahip ülkelere nazaran kitle üretime daha müsait pazarlar teşkil ederler (46). Sorunun bu yönü ele alındığında yoğaltım masraflarının Türkiyede sosyal sınıflar itibariyle dağılımı A.E.T. ülkelerindekinden daha düşündürücüdür. Misal olarak yiyecek masrafları ayda 500 TL. kazananların % 59 unu, 1001 - 1500 TL. kazananların % 41 ini ve 3000 TL. üstünde kazananların ise sadece % 20 sini oluşturmaktadır. Aynı şekilde eğitim ve eğlence masraflarının genel masraflardaki yeri 500 TL. dan daha az geliri olanların % 1, 3, 3000 TL. dan fazla gelir elde edenlerin ise % 6,6 sını oluşturmaktadır (47).

Netice olarak Türkiye'nin A.E.T. una girmesi ile ortak pazarın ne Türkiye'nin nüfusu nede G.S.M.H. sı ile orantılı olarak genişlemesi mümkün değildir. Tarafların hayat seviyelerinin farklı ve hayat tarzlarının homojen olmaması piyasanın genişlemesini önlemekte ve kitle üretim için lüzumlu homojen ve standart talebin doğmasını sınırlandırarak içsel tasarrufların meydana gelmesini belli nisbette sınırlamaktadırlar.

b. — Sosyal ve psikolojik entegrasyonun tesiri

Ülkeler arasındaki hayat seviyesi aynı olsa bile hayat tarzı sosyal ve psikolojik entegrasyonun yokluğu yüzünden farklı olabilir. Sosyal ve psikolojik entegrasyon ülkelerin yoğaltıcı kitlelerinin zevk, ihtiyaç, ve tercihlerinde yaklaşmaya sebep olarak homojen bir toplam talebin doğmasını kolaylaştırır. Bu mânâda ekonomik entegrasyon aslında sadece ekonomik bir problem olmayıp aynı zamanda psikolojiktirde.

(45) P. MAILLET: a.g.e. s. 186

(46) W. A. LEVIS: La Théorie de la croissance économique, Payot 1967 s. 78

(47) İstanbul ve Erzurumla ilgili istatistikler.

Türkiye'nin A.E.T. una entegrasyonu bir noktadan sonra Avrupa ülkelerinin sosyal ve psikolojik şartlarına adapte olmayı gerektirmektedir. Zira Türkiye'nin birçok yerlerinde ekonomik faaliyet dini, ailevi geleneklerin tesirinde olup geleneklere saygılı sosyal sistem yeni istihlal metodlarının ve diğler yeniliklerin değerini layıkıyla benimsememektedir. Hatta ülke içinde bile herkesi tatmin edici sosyal ve psikolojik entegrasyondan bahsetmek güçdür. Adet ve inançlarla giyim ve kuşam doğudan batıya ve kuzeyden güneye değişmektedir.

Türkiye için «sanayileşme seviyesi zayıf ülke coğrafi olarak geniş nüfus dini kültürel ve etnik geleneklere bağlı genellikle köylüden oluşduğundan ve ülkenin birçok yerlerinde dışa ve bilhassa batıya açılma yetecek kadar olmadığından; fert tamamen bulunduğu ortam tarafından şartlandırılmış olup köylünün teknik gelişmeye olan ilgisizliği açıkdır (48). «Psikolojik davranışlar aynı karakterlere sahip olmayıp, Türk halkının içe dönüklük (intraouvertie) derecesi nisbeten yüksek olup Anadoludaki köylüde geleneklere bağlılık muhakkaktır (49). Kısaca belirtmek gerekirse Türkiye sadece ekonomik açıdan değil fakat sosyal ve psikolojik açıdanda özel bir durum arz etmede olup, bu ülke gelişme derecesi çok farklı iki bölgeyi kapsamaktadır (50).

Gelişmemiş bölgelerdeki halkın az çeşitli olan ihtiyaçları zira faaliyetlerden elde olunan kazançlarla tatmin olunmakta olup, mad diyata verilen ehemmiyet henüz kifayetsiz kaldığından iktisadi faaliyet hacmi zayıf bulunmaktadır. Ülkeler arasındaki sosyal ve psikolojik davranışlardaki benzerlik derecesi homojen bir toplum yaratmağı teşvik etmekte ve bu yolla ekonomik entegrasyonun başarısı üzerinde tesirde bulunmaktadır. Tek tip bir talebin doğmasından bahsedildiğinde ve bunun kitle üretim üzerindeki tesirleri tartışıldığında Türkiye ile A.E.T. ülkeleri arasındaki mevcut sosyal ve psikolojik yaklaşmanın derecesi dikkate alınmalıdır.

c. — Yoğaltıcı davranışlarındaki yaklaşma.

Türkiye ile Ortak Pazar ülkeleri arasındaki yaklaştıracı faktörlerin mevcudiyeti yoğaltıcı kitlelerin ihtiyaçlarına cevap verecek

(48) VAN NESTE: La turquie à la recherche de l'équilibre économique et sociale. Doc. Francaise no. 01744, 7 ekim 1967

(49) P. L. REYNAUD: Seuils de modernisation Paris 1969 s. 230 - 238

(50) P. L. REYNAUD: a.g.e. s. 13

malların standartızyasyonla tek tipe varmasında, ihtiyaç, zevk ve adetlerin değişimi yönünden faydalı olabilir.

Direk sosyal münasebetler, kültürel münasebetler ve bilhassa reklam ilk bakışta fertlerin iktisadi davranışlarını birbirine yaklaş-tıran elemanlar olarak belirlemektedir. «İstihlak seviyelerindeki eşit-sizliklerin etkileri konusundaki en iyi örnek Amerikan istihlak mode-linin yaygın şekilde taklididir. Bu sonuç kısmen de olsa Amerikan reklam sanayinin elde ettiği bir sonuçtur. Reklamcılık yeni talepler yaratır» (51). Bu arada turizm düşünce yiyecek ve giyecek adetle-riyle günlük yaşantıların yaklaşması yönünden büyük bir rol oyna-maktadır. Toplumlar arasındaki sıkı münasebetler adetleri gelenek-leri ve zihniyeti değiştirerek tek tipe ulaştırdığı ölçüde bölgeler ve ülkeler arasındaki değişiklikler kaybolacak ve değişiklikler ancak za-man içinde belirebilecektir.

Milletlerarası sahada ulaştırma araçlarının gelişmesi, münase-betlerin artması mevcut farkların daha iyi anlaşılmasına yardım et-mektedir. «Bunun sonucu olarak, bugün insanlar belirttiğimiz farkla-rı çok daha iyi bilmektedirler. Bu farkların öğrenilmesinde; sinema, televizyon, radyo ve havacılık çok büyük roller oynamışlardır» (52). İstihsal faktörü olarak çalışan kitlelerin ülkeler arasındaki dolaşımı müşterek refleks ve referansların doğmasına ve belli hallerde aynı reaksiyonların yaratılmasına yardımcı olur.

Refleks, referans, zevk ve ihtiyaçların yaklaşmasıyla tek tip tale-be varma yolunda, turizm ancak geniş halk kitlelerini kapsadığı nis-bette ehemmiyetli olmaktadır. Bilhassa orta sınıf ve fakir halk taba-kalarının turistik temasları bu gaye için etkili olmaktadır. Zira B. RUSSEL'ında dediği gibi lüks bir otelde hiçbir şey sizin hangi ülke-de olduğunuzu göstermez, yabancı ülkeleri tanımak ve onların gün-lük hayatına girebilmek için zenginden ziyade fakir olarak seyahat etmek gerekir (53). Günümüzde Türkiye için turizmin bu gayeye et-kili bir şekilde hizmet edeceği düşünülemez.

Direk sosyal münasebetler dışında basın ve yayın yoluyla ger-çekleşen kültürel münasebetlerde Türkiye yönünden büyük engellerle karşılaşmaktadır. Bu nedenle basın yayın A.E.T. ile Türkiye arasın-da oymyacağı yaklaşırma görevi Avrupa ülkelerine nazaran sınırlı

(51) R. NURKSE: Az gelişmiş ülkelerde sermaye teşekkülü. İstanbul 1964 s. 90

(52) R. NURKSE: a.g.e. s. 93

(53) B. RUSSEL: Ma conception du monde, idées 1962 s. 113

kalacaktır. Aynı şekilde radyo lisan duvarına çarptığından televizyon binlerce kişi nezdinde aynırefleks ve reaksiyonları yaratabilir. Bu son halde televizyon ile açılan büyük imkânlar bahis konusudur, yani resimler vasıtasıyla mücadele (54). İşte bu mânâda olmak üzere kardinal SUHARD «televizyon insanlığı yeni bir entegrasyon vasıtasıyla dönattı» (55) diyordu. Televizyonun yaygınlık oranı düşünülürse bu birlik cihazında kolayca ve hemen kendisinden beklenebileceği yapılabileceği anlaşılacaktır.

Talebin standardizasyonuna değinen şartlar üzerinde yaptığımız bu izahlar bizi şu neticeye götürmektedir. «Bugün fakir ülkelerden hemen hepsi iktisaden ileri gitmiş olan ülkelerin hayat standartlarının sağladığı örneğin etkisi altındadırlar ve bundan geniş ölçüde etkilenmektedirler» (56). Fakat Türk yoğaltıcısını Avrupalınkinden mukayese edersek ona kıyasla ne zengin ve nede homojen olduğu görülür. Üstelik taraflar arasındaki sosyal ve psikolojik yaklaşımda ortak pazar ülkelerine nisbetle daha zayıf bulunmaktadır. Bunun yanında bu topluluklar birbirlerine yaklaştıracak faktörlerde kendilerinden beklenilebilecek «çeşitli zevk, ihtiyaç ve zihniyetleri tek tipe çevirmek» görevini yapmak olanaklarına henüz sahip değildirler. Netice olarak Türkiyenin A.E.T. una iştirakı ile teşviki beklenen kitle üretim ve içsel tasarruflardan faydalanma olanakları sadece arz yönünden değil talep yönünden de sınırlanmış bulunmaktadır.

C. — Pazarların organizasyonu ve rekabet derecesi

Entegre olan ülkeler arasındaki mübadeleye konu olan mal ve hizmetlerin fiyatları arz ve talebin karşılaştığı pazarlarda tesbit olunur. Bu mânâda pazar mübadeleciler arasındaki münasebetleri sağlayan bir örgüttür. Böylece arz ve talep fiyatları tesbit etmekte ve her ekonomik birey ekonomik menfaatine uygun olarak karar vermektedir. O halde pazar fertlerin fiyat değişikliklerine tepki gösterecekleri tarzda örgütlenmelidir. «Ekonomist pazar kavramına bir açıklık vermek isterken, tek bir malın pazarını birbiriyle çok sıkı münasebette bulunan ve pazarlıklarından tek bir fiyat doğacak bir alıcı ve satıcı topluluğunun karşılaşması şeklinde anlamaktadır» (57).

(54) L. ARMAND et M. DRANCOURT : Le pari Européen Paris 1968 s. 50

(55) L. ARMAND et M. DRANCOURT : a.g.e.

(56) R. NURKSE: a.g.e. s. 94

(57) C. D. EDWARDS: Economic consequences of the size of nations s. 117

Böylece tarafların münasebetlerine sağlayabildikleri seviyelere göre mahalli, bölgesel, milli ve milletlerarası pazarlar fiyatların sürat ve kolaylıkla aynı seviyede bulunmasını temin etmektedirler.

O halde büyük yoğaltıcı kitlelerinin ihtiyaçlarına cevap vermeğe gücü yetecek müteşebbislerin bulunması halinde homojen ve kıfayetli bir talebin mevcudiyeti ancak pazarın tek olması şartıyla kitle üretimi teşvik ve içsel tasarrufların doğmasını sağlayacaktır. Entegrasyon halinde bile pazarın genişlemesi nakliyat ve muhaberat masraflarına bağlı bulunduğundan büyük firmaların kurulması ve mevcutların genişlemesi bu masrafların ağırlığı yüzünden sınırlanacaktır. «Aslında taşıyıcılık sahasındaki ilerleme nüfus yoğunluğu ve adam başına düşen istihsal kapasitesi ile birleştiği takdirde, piyasayı fiziki ve iktisadi bakımdan genişletir» (58). Çok büyük bir pazarın organizasyonu düşük fiatla nakliyat ve muhaberat vasıtalarının keşfi ve geliştirilmesi ile kolaylaşmaktadır.

R. ERBES entegre olmuş bir bütünü aşağıdaki belirtilen özellikleriyle tarif etmektedir : a. — Fonksiyonel, coğrafi ve informati-
on gibi çeşitli seviyelerde bütünü teşkil eden elemanların karşısında engel yoktur. Bütünün elemanları arasında ekonomik faaliyet icrası için en iyi bağlar mevcuttur. b. — Haberleşme organlarının rolü ferdi projelerin birbiriyle bağdaşmaları ve birlikde kabul ve belirtilen hedefe doğru yönelmelerini sağlamaktadır (59).

Fakat gerçek hayatta yukarıda izaha çalıştığımız pazarın işleyiş mekanizması, devletlerin tesirine ve eşit olmayan kuvvetlerin ve ekonomik grupların etkisine maruz kaldığından pazarlar üzerinde eşit olmayan tesirler mevcut bulunmaktadır.

O halde ekonomik grupların tesiri yanında nakliyat ve muhaberat pazarın organizasyonunu etkilemektedir. Pazar iyi organize edildiği ölçüde her firma daha az organizasyon ihtiyacını duyacak ve büyük çapta organizasyonun avantajları daha az olacaktır (60). Geniş bir bölge içinde pazar organize edilmemişse ekonomik faaliyetler bölgesel karakterler arzedecek ve ekonomik entegrasyon büyük pazardan istifade edebilecek dev firmaların doğmasını sağlayamıya-

(58) R. NURKSE: a.g.e. s. 28

(59) R. ERBES: Integration économique internationale, PUF 1966 s. 106

(60) W. A. LEVIS: a.g.e. s. 82

(61) C. D. EDWARDS: a.g.e. s. 82

caktır. Hatta A.B.D. inde bile Pasifik kenarları merkez bölgesi ve doğudan çorak ovalar ve ıssız bölgeler kısmen ayrılmıştır (61).

A.E.T. unda nüfus, nakliyat ve muhaberat vasıtalarının kesafeti yoğaltıcı arzularındaki dinamizm, çalışanların yenilik yapma kapasitesi, müteşebbislerin yenilik ve örgütlenme yetenekleri iş gücünün vasfı müşterek vasıflardır (62). Halbuki Türkiye'nin A.E.T. una ortaklığı sö konusu olduğunda tek bir pazarın teşkili sosyo - ekonomik güçlerle taraflar arasındaki uzun coğrafi mesafenin zorluklarıyla karşılaşmaktadır.

Pazarın organizasyonu sağlanmış olsa bile bu lüzumlu fakat kâfi olmıyan bir şarttır. Eğer entegre olmuş pazarda rekabet yeni üretim metodlarının tatbiki için teşvik edici olamazsa sade pazarın organizasyonu kitle üretim için yeterli olmıyabilir. Zira «daha faal bir rekabet istihsal ve verimliliği geliştirmek için bir teşvik edicidir» (63).

Tam rekabet şartları altında hiç bir firma fiatlar üzerinde oynıyarak değil ancak istihsal maliyetinin azaltılması ile kâr elde eder (64). Böylece ekonomi mümkün olan en yüksek verimlilikle faaliyettedir bulunur.

Geniş bir pazarda çeşitli istihsal metodları büyük ekonominin avantajlarından farklı derecelerde istifade ederler; tam rekabet şartları altında birim başına maliyeti minimum kılacak verimli istihsal metodlarının tatbiki kârlı olur (64). Bu sebeple bir ekonominin optimal teknik büyüklüğü en verimli istihsal metodunun kullanılması için lüzumlu fakat kâfi değildir (65).

T. SCITOVSKY maliyetlerin düşürülmesinde ve büyük ekonomilerden istifadede mevcut ve potansiyel pazar büyüklüğünün engelleyici bir faktör olmadığını beyan ederek, daha ziyade rekabeti kısıtlayan tatbikat ve sanayilerin rasyonalizasyon ve yenilik yolunda kifayetsiz tutumlarını mesul görmektedir.

Roma antlaşması rekabet hususunda bu mülâhazaları dikkate almış ve 85 ve 86. maddeleri ile firmalar arasındaki antlaşmalardan doğan rekabeti kısıtlayıcı tatbikatları ve hakim pozisyonun kötüye

(62) F. PERROUX: l'Europe sans rivages PUF. 1954 s. 424

(63) R. ARON: Unification économique Européenne (col). s. 15

(64) T. SCITOVSKY : Economic consequences of the size of nations, s. 283

(65) T. SCITOVSKY : a.g.e. s. 123

kullanılmasını bertaraf edilmesini öngörmüştür. Rekabet politikasının anlayışına bir husus daha ilave edilmiş ve genişliyen dahili pazarlarda ve artan dış rekabet karşısında sanayilerin yapısındaki lüzumlu adaptasyonların kolaylaştırılmasını öngörmüştür (66).

Piyasadaki rekabet derecesi noktasından Türkiye diğer gelişmekte olan ülkeler gibi özellikler arzietmekte ve bu ülkelerde rekabet aşağıda sayacağımız sebeplerden ötürü sınırlı bulunmaktadır (67). a. — Sermaye kifayetsizlikleri bu ülkelerde rakip firmalar kurulmasını frenlemekte olup tarihi öncülüğe sahip firmalar bir nevi doğal üstünlük kazanmaktadırlar. b. — Temel sanayi kollarında devlet monopolleri yaygındır. c. — Bu ülkelerin müteşebbislerindeki rekabet arzusu gelişmiş ülkelerin müteşebbislerine nazaran daha zayıftır. d. — İthalat ikamesine gidilen üretim kollarında uygulanan yüksek himaye kuvvetli monopoller yaratmıştır.

Gümrüklerin kaldırılması ile genişliyen pazar o zamana kadar az kârla kifayet eden ve geleneklere bağlı firmaları yeni rakipler yaratarak tehlike ile karşı karşıya getirecektir. O halde optimal üretim metodunu az kârlı kılmaktaysa optimal altı üretim metodunu az kârlı değil fakat kârsız kılmaktadır (68). Genişliyen bir pazarda en dinamik ve rantable firmalar modası geçmiş üretim metodunu tatbik eden firmalar aleyhine genişliyeceklerdir. Böylece bu eski firmalar için iki alternatif mevcuttur : Yeni üretim metodlarını kabul veya işi terketmek.

Ekonomik entegrasyonla beraber pazardaki firma sayısının çoğalması muhtemelen rekabeti daha az şahsi ve daha çok tesirli kılacak ve üye devletlerden ithal olunan mallar milli olanlarla rekabet edecek, mallar arasındaki yüksek ikame derecesi rekabetin yoğunluğunu arttıracaktır (69). Bu hususdan başka sosyal ve ticari münasebetlerin artması ve pazara ait malûmatın genişlemesiyle pazar şartlarının açıklık kazanarak rekabet derecesinin yükseleceği ümit edilebilir. Netice itibariyle «büyük ekonomilerin küçük ekonomilerden daha rekabetçi olduğunu söyleyebiliriz» (70).

(66) J. et C. NEME: L'Economie Européenne, Paris 1969 s. 93

(67) A. GÖKDERE: Az Gelişmiş Ülkelerarası Ekonomik Entegrasyonlar Ankara 1969, s. 107

(68) T. SCITOVSKY: a.g.e. s. 123

(69) B. BALASSA: a.g.e. s. 166

(70) C. D. EDWARDS: a.g.e. s. 130

Uluslararası ekonomik entegrasyonlar içsel tasarrufları teşvik ederek kitle üretimi sağlayıp verimliliği arttırabileceğini daha bu yazının başında belirtmişdik. Fakat böyle bir imkân arz yönünden ve talep yönünden olduğu kadar pazarın organizasyonu ve rekabet derecesiyle de sınırlı bulunmaktadır. Üretimin büyük firmalarca yapılmasını sağlayacak imkânlar homojen bir yoğaltıcı kitlesinin varlığı ile teşvik görmektedir.

Pazar organizasyonu bu firmaların büyüyip genişlemesini ve yoğaltıcı kitlelerine daha iyi hizmet etmelerini sağlamaktadır. Rekabet derecesindeki yükselmeler ise en verimli üretim metodunun tatbikini sağlamaktadır. Ekonomik entegrasyonlar bu yollarla geniş yoğaltıcı kitlesinin ihtiyacına cevap verecek ve içsel tasarruflardan istifade edecek firmaların verimliliklerinin artmasını sağlayacaklardır.